

Gazdasági világvázlat – etikai meritokrácia

Simkó Márton¹

1. Bevezetés

A modern társadalmak gazdasági rendszerei többé-kevésbé a profitmaximalizálás és a verseny logikájára épülnek. Bár a kapitalizmus történetileg számos fejlődést tett lehetővé, újra és újra szembesülünk vele, hogy e rendszer mélyen igazságtalan elosztásokat és társadalmi egyenlőtlenségeket is létrehoz. Ebben az esszében egy olyan gazdaságfilozófiai utópiát vázolok fel, ahol az anyagi javak elosztása nem pusztán piaci logikán vagy állami újraelosztáson, hanem az egyének erkölcsi hozzájárulásán és közösségi értékteremtésén alapul. Ebben a világban az emberek anyagi juttatásait és társadalmi státuszát nem elsősorban a piaci értékteremtés, hanem a közösség számára nyújtott etikai érték és társadalmi hasznosság alapján határozzák meg, nem a leggyorsabban növekvő részvény árfolyama, nem az eladott termékek száma, hanem a közösségre gyakorolt pozitív hatás alapján.

2. Az érték lényege és a „Tanács” elvei

Az érték nem absztrakt profittermelésben, hanem konkrét emberek életminőségének javításában nyer értelmet. Egy tanár, aki generációkat inspirál, vagy egy ápoló, aki életeket ment, nagyobb gazdasági elismerést kap, mint egy influenszer. A társadalom középpontjában egy különleges, kollektív intézmény áll. Ez nem állam a régi értelemben, nem uralmi szerv, hanem egyfajta morális tükör, amely folyamatosan elemzi és értékeli az egyének és közösségek tevékenységét. A Tanács munkája nem büntet és nem kényszerít, hanem felismer, dokumentál, és elismer. A Tanács értékelésének alapja a társadalmi hasznosság: hány életet tett élhetőbbé valakinek a munkája? Hány emberi kapcsolat született meg általa? Milyen hosszú távú közösségi értéket teremtett? Ehhez egy komplex és nyilvános hatásértékelő rendszer társul, amely a gazdasági érték helyébe a hatásértéket állítja. A pénz továbbra is létezik, de szimbolikusabb szerepe van, a státusz szimbóluma nem a luxus, hanem a közjóhoz való hozzájárulás. John Rawls *Az igazságosság elmélete* (1971) című művében hangsúlyozza, hogy a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek csak akkor elfogadhatók, ha azok a legrosszabb helyzetben lévők javát szolgálják. Az utópiában ez az „egyensúly” úgy jelenik meg, hogy mindenki egyéni hozzájárulása szerint részesül, de csak olyan módon, amely garantálja a legelesettebbek alapvető jólétét. Karl Marx ugyanakkor bírálja az elosztás érdem elvét is, mondván:

„A jog, mely mindenkit azonos mércével mér, csak akkor lehet igazságos, ha a társadalmi feltételek is egyenlők.” (Marx, 1875, MEM 19, 18. skk.).

Marx szerint egy ilyen meritokratikus rendszer is torzíthat, ha a kiindulási feltételek egyenlőtlenek, például, ha valaki erkölcsösen élne, de környezete vagy képességei miatt nem tud olyan mértékben hozzájárulni a közjóhoz, mint a többiek. Sajnos ennek az utópiának sok problémája lehet, főleg az emberek viselkedése, a rendszer kihasználása, az egyéni érdek előtérbe helyezése miatt – menjünk bele ennek az elképzelésnek a kritikájába.

¹ Neumann János Egyetem, Gazdaságtudományi Kar hallgatója (2025)

3. Ki dönti el, mi az etikus vagy értékes?

A társadalmi hasznosság vagy erkölcsi érték mérése nem objektív. A központi intézmény döntései torzulhatnak politikai, kulturális vagy ideológiai szempontok alapján. Lehetséges volna valóban független értékmérés? A mai világban ez képtelenség lenne a sok önző ember végett, kihasználnák a rendszert, amit nem biztos, hogy meg lehetne akadályozni.

4. Az önzetlenség/jószívűség rendszerszintű ösztönzése nehéz feladat

A jelenlegi társadalmakban az önérdek dominál. Egy más logikájú kultúra kialakításához generációs szemléletváltás kellene, olyan oktatási reformmal, amely az együttműködésre, nem pedig a versenyre nevel. Vagyis ehhez az utópia eléréséhez sok idő kellene, nem hinném, hogy egy generációt teljesen erre a nézetre lehetne nevelni, mivel az idősebbek, például az utópában résztvevőknek a mostani szüleik valószínűleg nem ezt az ideológiát vallják (és ha velük továbbra is kapcsolatban állnak), akár 3-4 vagy akár még több generáción keresztül is tarthat ez az átnevelés.

5. Technológiai és gazdasági komplexitás

Egy globális, digitalizált világban nehéz lenne nyomon követni az egyének közösségi hozzájárulását, ráadásul az információs aszimmetria és az adatmanipuláció kockázata is megnő. Magyarul nagyon nehéz, vagy akár lehetetlen lenne a teljesítmény, közösségi hozzájárulás mérése és díjazása.

6. Az egyéni szabadság kérdése.

Bár a rendszer célja a közjó, ha túlzottan beavatkozik az egyéni döntésekbe („milyen munkát érdemes végezni”), akkor szabályozó irányba tolódhat ez az utópia. Pont ahogyan a mai világban is a legjobban fizető állásokat akarják megszerezni, ebben az utópiában is azt a munkát akarnák végezni, amiért a legtöbb elismerést kapják. Nagy valószínűséggel kialakulna sok hiányszakma, amik ellen be lehetne vezetni egy egyenlő díjazási rendszert, ebben az esetben viszont mindenki a könnyebb munka után ígynevezne.

7. Az etikai meritokrácia kérdése, mint a jelenkor kritikája

Az etikai meritokrácia világképe nem feltétlenül megvalósítható a maga teljességében, de alapos kritikája lehet annak a gazdasági rendnek, amely ma sokszor figyelmen kívül hagyja az erkölcsi szempontokat. Az esszé célja nem a naiv idealizálás, hanem a kérdésfelvetés: lehetséges-e olyan gazdasági rendszer, amelyben a közösségi értékek nem csupán erkölcsi, hanem anyagi elismerést is nyernek? Ha lehetséges is lenne a gazdasági rendszer létrehozása, valószínűleg nem én leszek, aki ezt részleteiben kidolgozza és megvalósítja. Viszont az én értelmezésem és elgondolásom szerint van pár eléggé hasonló ideológiát gyakorló csoport, főleg a vallási kommunák.

„A kommunizmus, a javak közösségén alapuló társadalmi élet és tevékenység ugyanis nemcsak lehetséges, hanem Amerika sok községében és egy helyütt Angliában máris csak-ugyan megvalósult, még hozzá a legjobb eredményekkel, amint látni fogjuk. Eddigélé az összes kommunista kolóniák tíz-tizenöt év alatt olyan hihetetlenül meggazdagodtak, hogy

mindenből, amit csak kívánhatnak, több van nekik, mint amennyit el tudnak fogyasztani, tehát semmi ok nincs veszekedésre.” (Engels 1844 nov.-1845 febr./1959, 490. o., Idézte: Müller 2023, 6. o.)”

Az emberiség történetének folyamán újra és újra felbukkan egy ősi vágy: egy olyan közösség megteremtése, ahol az egyének nem a versengés, hanem az együttérzés, nem a birtoklás, hanem a megosztás, nem az önérdek, hanem egy transzcendens cél köré szerveződnek. E vágy egyik legérdekesebb és legmélyebb megnyilvánulása a vallási kommunákban érhető tetten. A vallási kommunákra tekint úgy Engels, mint sikeres kommunista kolóniák, azonban nagyon sok mindenben eltérnek az általa elképzelt kommunista közösségektől. A vallási kommunák nem egy erőszakos, valaki által uralt, irányított közösség, hanem egy önkéntes kis csapatnak lehet tekinteni őket, ahova bármikor be- és ki lehet lépni, kvázi önkéntességen alapul. Általában kisebb csoportokban élnek, akik földműveléssel foglalkoznak. Legtöbb esetben senkitől sem függenek, saját maguknak állítanak elő minden terméket, saját maguknak termelik meg az ételüket. Viszonylag egyenlően elosztják maguk között a munkát, a saját munkáját mindenki becsülettel, a közösség fejlődése és jóléte céljából végzi el.

„[...] többnyire nagyon szegények voltak, eleinte sokat kellett nélkülözniük; de szorgalmukkal, takarékoságukkal és mértékletességükkel mindezt leküzdötték, és most bővében vannak mindennek, s nem tartoznak senkinek egy fillérrel sem.” (Engels 1844 nov.-1845 febr./1959, 492. Idézte: Müller 2023, 8.o)

A vallási kommuna nem egyszerűen egy lakóközösség, hanem egy alternatív világkép gyakorlati megvalósítása. Az ilyen közösségek tagjai rendszerint elfordulnak a „*mainstream*” társadalomtól és annak hierarchiáitól, anyagi értékrendjétől, és gyakran annak politikai vagy gazdasági rendszerétől is, hogy egy olyan életet élhessenek, amely hitük szerint közelebb áll az isteni rendhez. Legtöbbször ezekben a közösségekben nem használnak pénzt – mint fizetőeszközt –, mivel mindenki használhat mindent, mértékletes életvitelük mellett annyit fogyaszthatnak, mint amennyire szükségük van. Nincsen úgymond magántulajdon (vannak saját szobáik, ruháik...), közös az étel, a gyerekeknek a játék, az állatok, a földek és szinte minden. A vallási kommunákban mindenki egyenlőnek számít, nincsen „felsőbbrendű” ember, aki a hierarchiában a többiek felett helyezkedik el, de választott vezetőik általában vannak. A vallási közösségekben a hit több mint dogma: kohéziós erő. Ezt a hit által generált összetartó erőt nem vette figyelembe Engels, pedig ez az egyik legfontosabb dolog, ezen kommunák életképes működése érdekében. Ráadásul nem is biztos, hogy mindig „ugyanabban” az Istenben hisznek, az is lehetséges, hogy a kommuna egyik tagja más vallási felekezetből való, mint a másik, de békében megélik egymás mellett a közösségben. Összetartja őket a közösség és az istenben való hit, és elfogadják a másikat, a másik elveit, gondolkozását, akár másilyen vallását. A közös hit képes olyan mély erkölcsi rendet létrehozni, amely felváltja az állam törvényeit vagy a piac logikáját. Amikor a gazdaságot nem a profitorientáltság, hanem az áldozathozatal és az elhivatottság vezeti, akkor a közösség tagjai között sajátos bizalom, kölcsönös felelősség alakul ki. A vallási kommuna tehát nemcsak spirituális, de etikai modell is: választ ad arra a kérdésre, hogyan lehet együtt élni önzés nélkül vagy legalábbis annak visszaszorításával. A vallási kommunák létezése alatt sok rosszakaró ember megpróbálta azt tönkre tenni, szabotálni. A közösség és életforma megvédése érdekében egy Rousseau-i elgondolást (Rousseau, 1752/1975) lehetne alkalmazni, kicsit emberbarátabb módon, mint ahogy azt ő megfogalmazta:

„Az ország nemzeti identitását úgy lehet a legbiztosabban megőrizni, ha felállítunk az ország határán egy akasztófát, melyre fel kell húzni azt, aki kívülről kívánna más erkölcsöt behurcolni, mint az illető ország hagyományaiban rögzítettek.” (idézte: Ludassy, 1997, 3. old.)

Vagyis, aki kívülről próbál erőszakkal egy új elméletet behozni, azt nem szabad befogadni a kommunába, el kell távolítani. Ez a mai világban is alkalmazható az én értelmezésem alapján: az illegális bevándorlókat nem szabad befogadni más országoknak, mivel ők majd idővel bomlasztani kezdik az országot/közösséget a saját, kívülről behozott elveikkel. Idővel egyre többen lesznek és visszafordíthatatlanná válik az a folyamat, hogy elnyomják az adott ország polgárait. Lehet, hogy először csak egy kis faluban, de idővel kinővik magukat. Ám a vallási kommuna nem mindig utópia. A zárt közösségben könnyen kialakulhat elnyomás vagy karizmatikus vezetők által irányított rendszer. A hit nevében nagyon „mélyen” lehet manipulálni embereket. A közösség, amelynek az volna a célja, hogy megszabadítson a társadalmi korlátoktól, könnyen válhat új börtönné, ahol az egyén szabadsága végképp eltűnik. Az ilyen fellépéseket meg kell akadályozni, ami sok esetben már késő, vagy csak sikertelen. Erre példa:

”Rapp württembergi lelkész 1790 körül egyházközségével együtt elszakadt a lutheránus egyháztól, s mivel a kormány üldözte, 1802-ben Amerikába ment. Hívei 1804-ben követték, s így mintegy száz családdal együtt letelepült Pennsylvaniában [majd jól termő földjeiken túladvá profittal, Indiana-ban felépítették New-Harmony várost]. 1825-ben egész kolóniájukat eladták Robert Owen úrnak kétszer százezer tallérért, és harmadszor is az őserdőbe mentek. Ezúttal a nagy Ohio folyó mellett települtek le, és felépítették Economy városát, amely nagyobb és szebb, mint bármelyik azok közül, amelyekben korábban laktak. 1831-ben León gróf egy körülbelül harminc németből álló társasággal Amerikába érkezett, hogy csatlakozzék hozzájuk. Szívesen befogadták ezeket az új jövevényeket; de a gróf a tagok egy részét Rapp ellen uszította, s ezért az egész község egy gyűlésen azt a határozatot hozta, hogy Leonnak és embereinek el kell menniük. A hátramaradók az elégedetleneknek több mint százhuszezer tallért fizettek ki, és ebből a pénzből Leon egy második kolóniát alapított, amely azonban rossz igazgatás miatt megbukott; résztvevői szétszóródtak, s León gróf nemsokára ezután, mint csavargó halt meg Texasban. Rapp települése ellenben a mai napig is virágzik.” (Engels, 1844 nov.-1845 febr./1959, 495 p. Idézte: Müller 2023, 8. old.)

A legnagyobb probléma a vallási kommunával, hogy csak kis létszámban működik, nem lehet kiterjeszteni őket az egész világra, mivel lesznek olyan emberek, akik az egyéni érdekeiket a közösség érdeke elé helyezik, ezáltal megbomlik a közösség harmóniája. Viszont, ha az egész világon csak ilyen kis lélekszámú kommunákban élnének az emberek, az se lenne megfelelő, mivel előbb-utóbb kereskedniük kellene – földrajzi korlátjaik miatt. E miatt a mostani piachoz hasonló struktúra alakulna ki, ahol mindenki a saját érdekeit helyezi előtérbe és megpróbálná „átverni” a másikat, vagy egy olyan cserébe belekényszeríteni, ami nagyon egyoldalú érdekérvényesítés lenne. A kommuna gyakran annyira függ a vezető személyiségétől és hitelétől, hogy annak halálával vagy botlásával a rendszer egészében megrendül a bizalom. A közösség nem tud tartós intézményes formát ölteni, így szétporlad. A legtöbb vallási kommuna tudatosan zárja ki a külvilágot, hogy védje magát a „világi romlottságtól”. Ez az elszigetelődés azonban hosszú távon nemcsak gazdasági problémákat szül, hanem pszichológiai és társadalmi feszültségeket is. A fiatalabb generációk gyakran láznak a zárt rend ellen, és elhagyják a közösséget. A vallási kommunák tehát gyakran nem a hit bukása miatt hullanak szét, hanem éppen azért, mert egy „túl emberi” – emberi viselkedésszabályok által antropológiailag és szociológiailag kódolt – rendszerbe próbálják bezárni az „istenit”. Az ideológia „tisztá”, de az emberek „összetettek”. A szentség és közösségi élet közötti egyensúly megtartása törekény, és nem egyszer bizonyult múlandónak. Összességében ennek a rendszernek a legnagyobb buktatója: az emberi önzőség és következményei.

Források:

- John Rawls (1971): Theory of Justice. Cambridge, MA, Harvard University Press,
- Engels, Friedrich (1844 nov.-1845 febr./1959): Az újabban létrejött és még fennálló kommunista települések leírása. In: MEM. 2. kötet. Kossuth, Budapest, 490-503. old.
- Müller Andor (2023): A kommunizmus gyakorlati mintaképei és a nagy társadalmi átalakítás kudarcának okai; „Hol rontották el a kommunisták?” álom és valóság a kommunizmusban. Letöltés: https://start.uni-neumann.hu/telemarket/kiadvanyok/2023-4/03_Muller.pdf In: Müller Andor (2023): Identitásmenedzsment II. Ideológiák hálójában; MAGYAR GAZDASÁGFÖLDRAJZI ÉS TELEPÜLÉSMARKETING MŰHELY ISSN, 12 (2023) 12.003. Neumann János Egyetem, Kecskemét. <https://start.uni-neumann.hu/telemarket/kiadvanyok/2023-4/> (Letöltés: 2025-04-25),
- Rousseau, Jean-Jacques (1752/1975): Előszó a Nárcisszuszhoz. ford. Ludassy Mária; in: *A francia felvilágosodás morálfilozófiája. Válogatás; vál., utószó, jegyz.* Ludassy Mária; Gondolat, Budapest, 1975 (*Etikai gondolkodók*)
- Ludassy Mária (1997): Jean-Jacques Rousseau élete és művei. In: Jean-Jacques Rousseau (1762/1997): *A társadalmi szerződésről – avagy a politikai jog elvei.* Klett Kiadó (PannonKlett, Matúra bölcselet), Budapest. 2-10. old.